

VEERKRACHT EN LEIDERSCHAP

Essay: het 071-gebied een jaar in de coronacrisis

31 maart 2021

BLAAUWBERG
strategieontwikkeling & kennistransfer

Voorwoord

Op 9 februari 2021 maakte Randstad Uitzendbureau bekend dat de omzet weer terug is op het niveau van voor de corona-uitbraak. Toen op 23 januari 2020 Wuhan in 'lockdown' ging – een op dat moment gloednieuw woord waar de hele wereld helaas snel aan is gaan wennen – zakte de vraag naar tijdelijk personeel direct in. Dat is weer over, zij het dat de vraag naar flexibele arbeid wel uit andere sectoren komt, zoals de zorg. Het uitzendwezen is de kanarie in de kolenmijn van de arbeidsmarkt. En als dit vroegtijdige signaal klopt, gaan we twee dingen zien: ten eerste dat de oude krapte op de arbeidsmarkt gewoon weer terug gaat komen, ten tweede dat er nieuwe krimp- en groeisectoren zullen zijn.

De arbeidsmarkt laat veerkracht zien, 'resilience' in het Engels, een begrip waarmee we het herstelvermogen na een tegenslag – of het vermogen tot een grote sprong voorwaarts wanneer zich een kans aandient - typeren. Omgaan met heftige veranderingen, kortom. We gaan in dit essay zien dat het 071-gebied een veerkrachtig gebied is, gebouwd om tegenslagen het hoofd te bieden.

Het tweede woord uit de titel van dit essay is meer een oproep. Als je herstelvermogen zo groot is, dan verplicht dat ook tot iets: iets aandurven, energieke keuzes maken, kennis weggeven, de boel op sleeptouw nemen. Leiderschap hoort bij veerkracht. Voor beiden heb je kennis nodig, gerichtheid op de buitenwereld, autonoom denken.

In april en juni 2020 schreef Blaauwberg twee rapportages over de economische en sociale gevolgen van de coronacrisis voor het 071-gebied. Economie071 gaf ons in januari 2021 een vrije opdracht: schrijf op wat jullie ruim een half jaar later in je hoofd hebt, wat je voorbij ziet komen, waar je je over verbaast. Zo'n vrije opdracht is op zich een teken van veerkracht en leiderschap: durf als netwerk van overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen maar eens om een vrije opinie te vragen.

Uiteindelijk zij we dichtbij onze eigen stiel gebleven. Beleidsanalyse is onze professie. Wij danken Economie071 voor de vrijheid om op tafel te leggen wat ons bezighoudt. Maar er is geen enkel bezwaar om dit essay ook te lezen als de derde regionale coronarapportage. De tekst over de 'veerkrachtindex' – prominent onderdeel in dit essay – is een bewerkt citaat uit het rapport 'Een slimme streek is op zijn toekomst voorbereid' (februari 2021) voor de Economic Board Duin- en Bollenstreek, de zusterorganisatie van Economie071.

Economie071 heeft aangegeven dit essay op ten minste vier manieren te gaan gebruiken:

1. Als inhoudelijke toevoeging aan de Index071, de economische monitor van de regio, om meer zicht te krijgen op de relatieve positie van regio 071 tussen de andere kennisregio's
2. Ondersteuning van het onderlinge gesprek en de opbouw van een gedeeld kennisfundament
3. Toetsing van het eigen programma; doen we nog steeds de juiste dingen?
4. Als input voor lopende trajecten: de Ondernemersdago71 en de 'jonge' meedenkgroep die bij de opmaak van de Index071 betrokken is.

We zijn er nog niet. Het 071-gebied ontkomt niet aan verarming, aan mooie bedrijven die het niet redden, aan gederfde kwalificatiewinst, aan cultureel verlies. En evenmin aan rouw en verdriet. Het bijzondere gegeven dat er bij jou om de hoek vaccins worden ontwikkeld, maakt je niet immuun voor tegenslag. Maar er is alle reden om naar 071 te kijken als een bron van trekkers, oplossers en verandertalenten.

Rob Manders, Aart van Bochove
Blaauwberg

Inhoud

1. Zoeken naar een plek in de tijd
2. Waar in het proces staan we?
3. Hoe gaat de pandemie verder?
4. Staat van de economie
5. Veerkracht als kenmerk
6. Een veerkrachtindex: parameters en methodiek
7. De regio-scores
8. Wat zegt de veerkracht-index?

Intermezzo: betekenis van het begrip toegevoegde waarde

Intermezzo: mist Leiden / 071 schaal?

9. Slot: leiderschap in een crisis

1. Zoeken naar een plek in de tijd

Blaauwberg heeft op verzoek van Economie071 in april en juni 2020 gerapporteerd over de toen nog nieuwe coronacrisis. De beide rapporten hebben bijgedragen aan een vroege 'duiding' van de crisis: wat is er gaande, wat staat ons nog te wachten, wat zijn de gevolgen voor de economie van de regio, hoe lang gaat het duren, wat komt er daarna?

Economie 071 heeft nu – februari 2021 - andermaal gevraagd om een duiding. We zijn met z'n allen veel 'sadder and wiser' geworden en de uitvoerigheid van de beide rapporten van voorjaar 2020 is minder nodig. Toch kan het nog steeds helpen om in het kort een 'sense of time' te scheppen. We doen dat hieronder door uitspraken over de pandemie-in-de-tijd van vorig jaar op een rijtje te zetten en daaruit enkele verwachtingen voor de komende periode te formuleren.

Vooraf nog een overweging. Het domein van Blaauwberg is niet de virologie, maar de economie en de sociologie. Onze bronnen zijn websites en tijdschriften met die origine. Maar ook de geschiedenis. Hoe langer de coronacrisis duurt, hoe sterker de overeenkomsten zich opdringen met de vorige waarlijk wereldwijde epidemie, de Spaanse Griep van 1918 tot 1920. Dat was natuurlijk een heel andere tijd, institutioneel en technologisch. Het bestaan van virussen werd weliswaar vermoed, maar het zou nog bijna twintig jaar duren voor ze ook echt konden worden waargenomen. De wetenschappelijke taal is geïnternationaliseerd en gestandaardiseerd, tot op het niveau dat een Chinese en een Nederlandse microbioloog elkaar moeiteloos begrijpen. De gezondheidszorg en de beschikbaarheid van medicijnen zijn sowieso lichtjaren verder. Maar toch: ook in 1918-1920 waren er virusontkeners, met vergelijkbare rituelen en manifestaties als in 'onze' pandemie; sloeg hier en daar een gewelddadige vlam in de pan; werden overheden, media en dokters gewantwoord; was er economische druk om een einde te maken aan lockdowns; sloegen uitputting en moedeloosheid toe; was er voortdurend gekibbel tussen centrale en decentrale overheden; verliep de communicatie tussen politieke leiding en operationele staf moeizaam. Het klinkt als een dooddoener, maar het klopt wel: de menselijke natuur verandert niet zo snel. Wie het boek 'De Spaanse Griep' van Laura Spinney (2018) leest, hoeft op sommige pagina's alleen maar de namen te veranderen.

Nog meer voorbeelden van lessen die aan de geschiedenis te ontleen zijn:

- Virale epidemieën zijn op enig moment gewoon uitgeraasd. In het voorjaar van 1920 was het virus z'n virulente kwijt. Vaccins zijn nodig om de sterfte te beperken en het uitdoven van het virus te bespoedigen. Maar dat het uitdooft zoals alle andere luchtwegvirussen, is zo goed als zeker.
- Er zal op het verdwijnen van het virus zeker een hedonistische uitbarsting volgen: iedereen wil tegelijk op vakantie, de kroeg in, geld uitgeven of naar elkaar toe. Maar de verwachting dat het allemaal heel anders zal worden, zal niet kloppen. Ook na de feestzomer in bevrijdingsjaar 1945 kwamen er weer gewone routines.

Een weinig opzienbarend maar wel belangrijk gevolg van de crisis is wellicht het volgende. Bill Gates – de man van Microsoft- was al langer bezig met de gevolgen van een mogelijke crisis voor het gebruik van internet. Hij waarschuwde nog in 2017 voor een pandemie waar de wereld niet op voorbereid was. 'Voorbereid' betekende voor hem: sterke instituties, goede internationale samenwerking en informatie-uitwisseling, vertrouwensklimaat tussen wetenschappers overal ter wereld, politici die hechten aan het gezag van de wetenschap. De muren tegen nieuwe virale uitbraken zijn nogal saai. Ze zijn onder druk gezet, bijvoorbeeld door nationalistische politici (nog zo'n parallel met 1918-1920), met als symbolische illustratie het opzeggen van de samenwerking in de World Health Organisation door president Trump. Maar toch blijken ze na elke grote uitbraak in de afgelopen anderhalve eeuw weer sterker terug te komen. Dat is enige geruststelling: we zijn met vallen en opstaan wel steeds beter voorbereid.

2. Waar in het proces staan we?

In onderstaande matrix hebben we in de linker kolom de verwachtingen uit de beide rapporten van april en juni 2020 geplaatst. In de rechterkolom geven we aan wat we vanuit dat perspectief redelijkerwijs nog kunnen verwachten voor de komende periode. Niet als voorspelling, maar wel om in deze tijd waarin mensen en bedrijven op zichzelf zijn teruggeworpen, een 'sense of time' te bevorderen.

Verwachtingen uit de beginperiode van de pandemie: maart-juni 2020	Stand van zaken februari 2021, verwachting ten aanzien van vervolg
<p>De voorlaatste pandemie – de Spaanse griep – verliep in golven. En muteerde bovendien. Een eerste, 'milde' golf vanaf maart 1918, een zeer virulente golf in het najaar van 1918 en weer mildere golven tot aan de voorzomer van 1920. Het virus kon verscheidene keren terugkomen in een gebied, al dan niet in een andere variant. Het verloop van de epidemie bleek een ingewikkelde interactie tussen isolatie, mobiliteit en timing.</p>	<p>Bezien vanuit de parallel met 1918-1920, beleven we een pandemie uit het boekje. Het virus evolueert wel langzamer dan in 1918. Dat is pech: de golven komen met langere tussenpozen. Maar de nieuwe mutaties lijken minder virulent dan destijds. Dat is geluk.</p>
<p>Per saldo is het plausibel om uit te gaan van twee jaar voordat de pandemie ons verlaten heeft.</p> <p>We noemden twee jaar vanwege de ontwikkeltijd van een vaccin, vanwege de horizon die de eerst getroffen landen in Oost-Azië zich stelden en vanwege de historische analogie met eerdere pandemieën. Daaronder met name de Spaanse Griep van 1918-1920.</p>	<p>De vaccins verlichten de pandemie wel, maar ze bekorten hem nauwelijks. De vaccinatie strategieën in de rijke landen gaan al uit van het najaar van 2021 voordat groepsimmunitet is bereikt. Elders in de wereld zal tot ver in 2022 geprikt worden. We kunnen in Nederland vanaf het voorjaar 2021 een geleidelijke heropening van de samenleving verwachten. Daarna komt nog een lange afwikkeling. De laatste stap – het normaliseren van het intercontinentale reizen – zal niet eerder dan medio-2022 plaatsvinden.</p>
<p>In de hamerfase gaat het om onderdrukking van de uitbraak met lockdown-achtige maatregelen. De hamerfase wordt gebruikt om tijd te winnen: voorraden aanleggen, zorg organiseren.</p>	<p>De eerste hamerfase – de lockdown in het voorjaar van 2020 - was een succes: het virus kwam onder controle. Er bestaat wel twijfel of we de extra tijd wel goed hebben benut. De ingebouwde dammen om een nieuwe golf tegen te gaan bleken in het najaar te broos.</p>
<p>In de dansfase is de uitbraak onder controle, maar niet weg. De lockdown aanpak verdwijnt niet, maar wordt beperkt tot evenementen, sectoren en regio's.</p>	<p>De dansfase is goed begonnen, maar is achterhaald door een langzame maar massieve tweede golf. Een typisch dansfase-instrument als het bron- en contactonderzoek is gewoon weggespoeld in deze golf. Over het mislukken van de dansfase zullen veel rapporten verschijnen. Maar domme pech met de aard van het virus heeft zeker een rol gespeeld.</p>

<p>Het kan misgaan: de dansfase kan weer overgaan in een 'lock down'. Maar even goed kan de dansfase verkort worden door de grootschalige inzet van vaccins. Dan nog: vaccins moeten ontwikkeld en getest worden en grootschalige vaccinatiecampagnes kosten tijd. Het gaat even duren.</p>	<p>Het is dus misgegaan en we zijn terug in een tweede hamerfase. Maar de kans op een succesvolle tweede dansfase is groot: meer ervaring, oprukkende groepsimmunitet en daarmee afnemende virulentie.</p>
<p>Het virus – hoewel beheersbaar – waart de hele zomer rond. Wanneer het in een gemuteerde vorm terugkeert in de herfst, moet de dansfase snel worden bijgebogen naar een nieuwe lockdown.</p>	<p>Het virus is teruggekomen. Het allergrootste gevaar – het opduiken van nieuwe en virulente mutaties – is nu aan de orde.</p>
<p>Vorbereidingen op een tweede uitbraak gaan door: aanleggen van voorraden van medische hulpmiddelen, scholing van personeel, ontwikkeling van scenario's.</p>	<p>De voorbereidingen op nieuwe uitbraken is complexer geworden door mutaties en toegenomen virulentie. Cruciaal is de mate waarin vaccins bescherming bieden tegen mutaties – of daar eenvoudig op aan te passen zijn – en daarmee de virulentie van het virus weer afneemt.</p>
<p>Tot het einde van de pandemie zijn er twee 'no go' woorden: massaliteit en mobiliteit.</p>	<p>Er zal druk ontstaan op vaccinatiebewijzen bij het langzaam heropenen van economie en samenleving.</p>
<p>De meest risicovolle situaties – grote en massale internationale ontmoetingen – zijn ook voor deze fase onwaarschijnlijk. Het besluit van het Internationaal Olympisch Comité om de spelen een jaar uit te stellen – naar de zomer van 2021 – is op dit moment een gok. Tienduizenden mensen uit 200 landen bij elkaar brengen kan ook in de zomer van 2021 nog steeds een kwestie zijn van de kat op het spek binden.</p>	<p>Het IOC wil de spelen nog steeds laten doorgaan. Dat gaat een worsteling worden van quarantaines, gemankeerde oefenschema's, wedstrijden zonder publiek.</p>
<p>De kans dat in juli restaurants en terrassen open zijn – eventueel met een toelatingsbeleid en een maximum aan gasten – is reëel. Maar 100.000 mensen bij elkaar gepropt op 3 oktober, is een ander verhaal. Wie uitkijkt naar geheel onbelemmerde mobiliteit, doet er goed aan 2022 als horizon te nemen.</p>	<p>Sleutelwoorden voor evenementen tot ver in het najaar van 2021 zullen zijn: klein- of middelschalig, regionaal, beheersbaar, overzichtelijk.</p>
<p>Uitgaande van de toenemende plausibiliteit van een pandemische periode van twee jaar, kan op z'n vroegst pas in 2022 aan festivals gedacht worden. En ook voor de internationale topsport is het uitzicht droefstemmend.</p>	<p>De combinatie van massaliteit en mobiliteit is tot ver in het najaar van 2021 riskant. Voor echt grote festivals is 2022 de horizon.</p>
<p>Grote hotels met internationaal publiek, grote sportevenementen, internationale festivals – zijn de allerlaatste activiteiten die na de crisis weer opgestart worden. We noemden al de top van de evenementenladder: de Olympische Spelen. Die komen mogelijk pas in beeld als de hele planeet</p>	<p>In de zomer van 2020 zagen we een opleving van het binnenlands vakantieverkeer. Een massale terugkeer van het toeristisch verkeer lijkt pas vanaf 2022 aan de orde. Dat geldt ook voor het internationaal congresbezoek. Het ESOE in 2022</p>

<p>besmettingsvrij is. Kleinschaliger toerisme van controleerbare, binnenlandse herkomst, komt sneller op gang dan grootschalig en grensoverschrijdend toerisme.</p>	<p>zal één van de eerste post-pandemie congressen zijn.</p>
<p>Er zal een verhoogde verhuismobiliteit optreden. Mensen hebben opgesloten gezeten, zijn uitgekeken op hun directe omgeving of hebben tijd genomen om na te denken over hun toekomst. Op grond van historische analogieën kunnen we ervan uitgaan dat veel mensen verhuisplannen gaan maken en uitvoeren.</p>	<p>Het verhuispatroon is nu al ingezet, zoals blijkt uit de snelle stijging van huizenprijzen in gebieden op anderhalf uur rijden van de Randstad. De verwachting is dat deze binnenlandse migratie niet ten koste gaat van de kennissteden: er zullen na de crisis direct weer kenniswerkers en 'internationals' arriveren. De migratie zal eerder ten koste gaan van de suburbane gebieden: nu iedereen geoefend heeft met werken op afstand, hoef je niet meer in een voorstad te blijven wonen.</p>

De conclusie in enkele woorden: de eerste hamerfase is gelukt, de eerste dansfase is mislukt. De tweede hamerfase is nu gaande en duurt vanwege mutaties langer dan de eerste; de tweede dansfase gaat lang duren, maar is met grote waarschijnlijkheid wel succesvol.

3. Hoe gaat de pandemie verder?

Met alle voorbehouden die erbij horen, zou een plausibele ontwikkeling kunnen zijn:

- Februari-maart: isolering van het virus, met name van de virulente mutaties; prioritaire groepen vaccineren; 'unlocking' onderwijs
- Vanaf april 2021: massa maken met vaccineren; behoedzame 'unlocking' van de economie
- Zomer 2021: beperkingen binnenlandse mobiliteit en bezoekrestricties opgeheven, evenementen alleen kleinschalig en beheersbaar
- Late najaar 2021: groepsimmunitet in Europa bereikt; opheffen beperkingen intra-Europees verkeer; behoedzaamheid met grootschalige en internationale evenementen blijft
- Vroege najaar 2022: coronavrij verklaring door de WHO.

In dit scenario kan in de nazomer het sein 'brand meester' worden gegeven. De politiek kan uit de crisismodus en het lange nablussen kan beginnen. Er is werk voor jaren. We noemen drie 'klussen':

- Analyse en evaluatie. Er zal ongetwijfeld politieke verantwoording worden afgelegd, maar daar gaat het nu niet om. Het gaat analytisch gesproken vooral om het voorbereiden op een volgende pandemie. Dan komen vragen aan de orde als: de verhouding tussen centraal beleid en decentraal beleid; de verhouding tussen beleidsvaststelling en beleidsuitvoering; de taakverdeling tussen overheid en bedrijfsleven; de mate waarin internationale coördinatie gewerkt heeft, dan wel versterkt moet worden. Er zal zeker een urgentie gevoeld worden om die internationale standaardisering en uitwisseling snel te versterken. Het helpt natuurlijk dat de Verenigde Staten – nog steeds het leidende farmaceutische laboratorium van de wereld – onder president Biden weer mee doet aan internationale planning.
- Schuldbeheersing. De wereld is gewend aan pijnvrije schulden, dankzij de lage rente. Historisch gezien gaan schulden lang mee. Het blad 'Delayed Gratification' riep onlangs in herinnering dat het Verenigd Koninkrijk bij de afsluiting van de oorlogen tegen Napoleon in 1815 de hoogste schuld ooit had: 250% van het nationaal inkomen. Het is tot 1914 bezig geweest met aflossen. Toen kwamen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog en kon het land opnieuw beginnen. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog was in 1946 een Amerikaans overlevingskrediet nodig. De laatste aflossing van dat krediet dateert van december 2006. Misschien worden er creatieve manieren gevonden om de enorme wereldwijde schuldenberg van na de crisis beheersbaar te houden. Maar achter schulden staan doorgaans toch instituties die belang hebben bij aflossing. Het is een redelijke veronderstelling dat alle steunprogramma's die de economie nu overeind houden, terugbetaald gaan worden uit hogere belastingen. Op lokaal niveau wordt die urgentie als eerste onderkend. Verschillende gemeenten hebben de tarieven van lokale heffingen al moeten bijstellen om de begroting rond te krijgen. De overheid heeft straks materieel geen geld gegeven aan ondernemers, maar geleend.
- Het inhalen van verloren kwalificaties. Er is een oude macro-economische theorie, dat elk jaar kwalificatiewinst tot een extra procent duurzame economische groei leidt: mbo3 studenten die doorgaan naar mbo4, wo-studenten die een master doen, wo-studenten die een tweede master doen, enzovoort. We gaan nu meemaken dat naast kwalificatiewinst het jongste deel van de beroepsbevolking ook kwalificatieverlies kan boeken: minder goed

ontplooiden talenten, misgelopen stages, langere studieduur zonder verrijking. En het blijft niet bij studenten. Ook kinderen van vier beginnen aan hun schoolloopbaan met minder bagage en context dan ze zonder corona zouden hebben gehad. Eigenlijk zou elke afstuderende uit de klassen 2020 en 2021 een leerrecht moeten krijgen om met nascholing de komende jaren alsnog de optimale kwalificatie te verzilveren. En in de voorschool en het basisonderwijs zouden investeringen moeten komen om te voorzien in een stimulerende context, zodat de schade kan worden ingelopen. Het lastige is dat de kwalificatieschade niet te becijferen is, evenmin als het schadeherstel door extra investeringen. Maar het is plausibel dat onderwijsinvesteringen een effectief middel zijn voor duurzaam herstel van het verdienvermogen.

4. Staat van de economie

We kijken naar de 'gewone' economie. De coronarapporten van april en juni 2020 brachten de gevolgen – zowel al zichtbare gevolgen als verwachte gevolgen – met een zekere detaillering in beeld. Laten we kijken hoe het nu is, met dezelfde methodiek als hierboven: de analyse uit het voorjaar van 2020 in de linkerkolom van de matrix en de daarop gestoelde verwachtingen van heden in de rechterkolom naast.

Economische verwachtingen uit de beginperiode van de pandemie	Bijgestelde verwachtingen een jaar later
<p>De coronacrisis raakt alles en iedereen, maar niet in gelijke mate. Sectoren met veel mobiliteit en veel ontmoetingen zijn vanuit epidemiologisch opzicht kwetsbaar. Hoe massaler, hoe kwetsbaarder.</p>	<p>De gebieden met veel internationaal toerisme zijn het hardst getroffen: Amsterdam, de Bollenstreek. Dat toerisme gaat zich pas als laatste sector herstellen.</p>
<p>Het minst kwetsbaar vanuit epidemiologisch opzicht zijn economische activiteiten die vanuit een 'stand alone' positie verricht kunnen worden. Een groot deel van de zakelijke dienstverlening valt daaronder. Maar dat beeld ziet er in de tijd weer veranderlijk uit. De dienstverlening is ook een 'meeting industry': het kan een tijdlang met 'stand alone' en videoconferencing', maar na verloop van tijd neemt de behoefte aan 'face to face' en 'real life' weer toe.</p>	<p>Het thuiswerken wordt als een radicale verandering gezien, maar dat lijkt een overschatting. De kantoorcultuur in de dienstverlening was zich voor de crisis al aan het verleggen, van werkplek naar ontmoeting. Werken kon overal al, maar voor ontmoeten is een goede omgeving nodig. Die trend – van werkplek naar ontmoetingsplek – wordt versneld.</p>
<p>Over de werkloosheid. Zelfs de meest pessimistische prognoses van CPB en banken komen uit bij 9 of 10 procent. Dat is heel veel, maar toch van een andere orde dan de werkloosheid in de jaren tachtig. Die kon regionaal pieken op 25 of 27 procent. Het grote verschil is dat Nederland toen een verouderde economische infrastructuur had (veel industrie die niet tot internationaal concurreren in staat was) en nu een goed presterende een structureel sterke economie. De eerste signalen van de coronacrisis zijn bovendien dat de dynamiek op de arbeidsmarkt niet stilvalt. Er zijn nog steeds baanopeningen.</p>	<p>De effecten op de arbeidsmarkt zijn nog beperkt te noemen. Aan de vooravond van de crisis was de werkloosheid historisch laag. En nog steeds is het aandeel werklozen beperkt te noemen: landelijk 3.1%, regionaal circa 2.5%. In economische termen geldt die 2.5% als slechts frictiewerkloosheid en is er nagenoeg sprake van volledige werkgelegenheid. Zorgen zijn er met name over de positie van laagopgeleiden (o.a. winkel- en horecapersoneel) en recent gediplomeerden met incurante studieachtergrond. Voor beide groepen is er wel een voor de hand liggende strategie: doorleren en post-crisis de arbeidsmarkt beter geëquipeerd betreden. Verder is er door de steunmaatregelen sprake van verborgen werkloosheid in de retail. Dat zou zich vanzelf kunnen oplossen, als de bedrijven straks weer open gaan en het consumentenvertrouwen intact is. Een goed teken is dat in de zomer van 2020 de werkloosheidscijfers onmiddellijk daalden. De dynamiek op de arbeidsmarkt was in de lockdown verborgen, maar niet verdwenen.</p>

<p>Micro-ondernemers zijn kwetsbaar in deze crisis. Maar de keuze voor het micro-ondernemerschap is niet alleen een economische keuze. Het is ook een keuze voor een levensstijl met professionele autonomie. Die maatschappelijke trend gaat niet door deze crisis beslecht worden.</p>	<p>Uit een eerste onderzoek blijkt dat er slecht een heel klein deel van de zzp'ers op zoek is naar een vaste baan: 13%. Terwijl 45% te weinig opdrachten heeft. Het overgrote deel van de ondervraagden vind de vrijheid veel meer waard en zal een zzp'er willen blijven.</p>
<p>Nederland heeft veel kapitaal in huis heeft dat niet vatbaar is voor de coronacrisis: de hoogst opgeleide beroepsbevolking in de geschiedenis en ook al het hoogste aantal mensen dat als ondernemer z'n brood verdient. De infrastructuur ligt klaar om een goede doorstart te maken.</p>	<p>De creativiteit en veerkracht in de beroepsbevolking gaat wellicht leiden tot een 'boom' aan starters. Dat kan ondersteund worden met goed internet (stadsbreed wifi), goedkope bedrijfsruimte (al dan niet op tijdelijke basis) en een 'aanmoedigingscultuur'.</p>
<p>Het probleem zit meer bij sectoren waar veel sprake is van (laaggeschoold) flexwerk; de geschiedenis leert dat daar de meeste klappen zullen vallen: flexwerk dat wordt afgestoten, automatisering en robotisering die wellicht versneld doorgevoerd worden en bij economische opgang blijvende druk op kostenefficiëntie en flexibiliteit in dat deel van de arbeidsmarkt.</p>	
<p>We kunnen sowieso een flinke stijging van het aantal bedrijfsbeëindigingen verwachten in de komende twee jaren. Een deel zal corona gerelateerd zijn, waaronder faillissementen. Een ander deel zal 'versneld regulier' zijn.</p>	<p>De lang verwachte faillissementsgolf is nog niet gekomen. Sterker, het aantal faillissementen is nog nooit zo laag geweest. De overheid houdt met giften en leningen vele bedrijven overeind. De strategie heeft zich doorontwikkeld. In het voorjaar gold 'ergste leed voorkomen' en tijd kopen om bedrijven te prepareren voor een lastige crisis. Dat is overgegaan in 'zoveel mogelijk bedrijven door de crisis heen trekken'. De geplande versoeringen zijn van de baan, de fijnmazigheid aan regelingen neemt toe om niemand buiten de boot te laten vallen, en de pakketten lopen door tot in de zomer van 2021. Mogelijk komt er nog een riskante tijd bij heropening van de retail: bedrijven komen uit de mottenballen, er is geen steun meer, maar er zijn nog wel beperkingen, de consument is onwennig, de buffers zijn op en de conjunctuur is niet geweldig. Er gaat nog veel uithoudingsvermogen van ondernemers in de retail gevegd worden.</p>
<p>Zowel bedrijven als werkenden zijn versneld gewend geraakt aan werken op afstand. Videoconferencing heeft een flink handje geholpen. De Amerikaanse analist Karen Harris spreekt over 'the declining cost of distance': omdat je niet meer elke dag op je werk hoeft te zijn, ontstaat de mogelijkheid om veel verder van het werk te gaan wonen.</p>	<p>Er is inderdaad een bescheiden uittocht uit de steden naar mooie, verder gelegen woonmilieus. De makelaars rapporteerden eind-2020 de sterkste prijsstijgingen in Zutphen en Hardenberg. Het gaat nog om kleine aantallen, die de druk op de stedelijke woningmarkten niet merkbaar verlichten. Maar mooie woonplekken in de Randstad van suburbane snit zullen wellicht concurrentie van verder weg gelegen gebieden gaan ondervinden.</p>

Het 'daily system' wordt niet meer 'citycenter + suburbs', maar 'citycenter + village'.	Een bijzonder aspect van deze crisis is dat de verhuisbewegingen op peil zijn gebleven. Eigenlijk liggen alleen internationale verhuisbewegingen stil. De grote mobiliteit van de bevolking is een teken van aanpassingsvermogen en veerkracht.
Er is geen aanwijzing dat een grote populatie na een crisis 'vanzelf' op doorslaggevende wijze een andere levensstijl of andere oriëntatie kiest.	De mantra bij een crisis in de conjunctuur is dat deze niet zorgt voor en heel andere structuur, maar wel structuurveranderingen versnelt of zichtbaar maakt. Die mantra lijkt ook voor en pandemische crisis te gelden.
De paradox van de internationalisering. De verwachting leeft breed dat het lang gaat duren voordat het intercontinentale personenverkeer weer op peil is, 'if ever'. De verwachting leeft ook breed dat er sprake zal zijn van een zekere mate van de-globalisering.	Tot nu toe hebben twee majeure aspecten van de globalisering – wereldhandel en multilaterale rechtsorde – zich goed gehouden. Zo is het opvallend dat het presidentschap van Biden midden in de pandemie weer zorgt voor nieuw elan in het wereldwijde klimaatbeleid.
De crisisuitgaven moeten te verantwoorden zijn tegenover de belastingbetalende burgers en bedrijven. Er zal weinig tolerantie zijn voor dividenduitkeringen en 'offshoring' van belastingen.	De publieke opinie is kritisch geworden. De steunaanvraag door Booking.com was achteraf wellicht een waterscheiding.
Het is een comfortabele gedachte dat de economische klap van de coronacrisis het echte kapitaal van Nederland niet kan aantasten. Het echte kapitaal is een goed opgeleide beroepsbevolking.	De crisis heeft wel een knauw gegeven aan de leerontwikkeling van (vooral) jonge kinderen. De druk op heropening van de scholen heeft met meer te maken dan enkel het ontlasten van ouders.
Versnellen van bekende trends (o.a. trek naar kennisclusters, flexibilisering vastgoedmarkt, digitalisering, automatisering, e-commerce, druk op kwalificaties, platformeconomie, en groter voorraadbeheer).	De volle omvang van de trendversnelling kan mogelijk pas na een paar jaar worden vastgesteld. De 'nieuw' voorspelde trends zijn uitgebleven. De internationale handelsstromen zijn na korte onderbreking weer hervat: voorraden van pre-crisisniveau (klein, maar snel inzetbaar), geen 'reshoring' van productie.
We hebben ons beperkt tot de trends die op een of andere wijze geraakt worden door de coronacrisis. Een oplettende lezer mist mogelijk een aantal in de media uitgesproken verwachtingen (duurzaamheid, mobiliteitsverandering, circulair bouwen).	Een koppeling tussen de grote thema's (duurzaamheid, mobiliteit) en de crisis is vooralsnog uitgebleven. Het zijn nog steeds actuele thema's, maar het virus heeft (nog) geen structureel veranderende patronen blootgelegd. Zo keerden snel na de eerste lockdown de files alweer terug.

Het goede nieuws van de rechterkolom uit deze matrix is dat er vooral heel veel stabiliteit is. Natuurlijk is de consumentenindustrie zwaar getroffen. Maar twee sombere voorspellingen zijn tot op heden niet uitgekomen:

- De maatschappelijke ontwrichting uit de tijd van de Great Depression (na 1930) en de vlucht van het electoraat in autoritair en populistische politiek is uitgebleven. Zelfs in de 'emerging

economies' in Afrika, Latijns-Amerika en Zuid-Azie is geen sprake van institutionele instorting.

- De naoorlogse multilaterale ordening van 'Bretton Woods' is intact gebleven. IMF, Wereldgezondheidsorganisatie en Wereldhandelsorganisatie zijn 'in positie'. Ze hebben weliswaar gezelschap gekregen van regionale stabiliteitsmechanismen, zoals de schuldenopkoop programma's van de centrale banken in Europa en Noord-Amerika. Maar die werken de Bretton Woods orde in het geheel niet tegen. China en Rusland hebben weliswaar de gezondheids crisis aangegrepen om hun internationale positie te versterken ('mondkapjesdiplomatie', vaccinleveringen) maar dat is veelal een voortzetting van een al langer gaande diplomatieke strijd.

Nog een bijkomende opmerking over 'de grote thema's' (duurzaamheid, mobiliteit, circulariteit) en de coronacrisis – zie de laatste rij van de matrix. Vanuit empirisch oogpunt is er geen logische koppeling te maken met de crisisimpact. De premisse dat we onszelf uit de crisis investeren door deze thema's met nog meer aandacht ter hand te nemen is vooralsnog enkel een opiniërende gedachte. Dat maakt het belang ervan niet minder groot. Maar het is niet de crisis die een verandering op dit punt teweeg brengt. Voor de klimaatinspanningen hebben de Amerikaanse presidentsverkiezingen bijvoorbeeld een veel dominantere invloed. Alles heeft uiteindelijk met alles te maken maar de directe lijn tussen coronacrisis en duurzaamheid is uiteindelijk wel heel dun. Dat maakt het investeren in deze thema's niet minder zinvol, zoals een investering in innovatie bijna per definitie de moeite waard is.

We slaan nu een brug van het nationale en internationale niveau naar de regio 071. Dat doen we door een ook in Nederland bekend geworden auteur aan te halen: Hans Rösling, schrijver van 'Feitenkennis' (2018). Rösling schrijft in dat boek over de spectaculaire groei van welvaart en welzijn die het overgrote deel van de wereld sinds 1970 heeft meegemaakt. In een halve eeuw tijd is een nooit vertoonde prestatie geleverd aan verhoging van de levensverwachting, verhoging van de levensstandaard en vermindering van de onveiligheid. Dat is ongetwijfeld het belangrijkste verschil met de pandemie waar dit hoofdstuk mee begon, de Spaanse Griep. De Spaanse Griep kostte tussen de 20 en de 60 miljoen mensen het leven. Uitgedrukt als percentage van de wereldbevolking, zou het nu gaan om tussen de 75 en de 220 miljoen doden. Het geregistreerde aantal coronadoden komt niet verder 2.25 miljoen (januari 2021). De mensheid is beter gevoed, beter verzorgd en beter opgeleid. De grote winst is geboekt in de gestage opbouw van drie systemen: voedselzekerheid, zorg en onderwijs. En juist twee van die systemen bepalen in hoge mate de gedaante van het 071-gebied.

5. Veerkracht als kenmerk

In vorige coronarapportages zijn we nagegaan hoe groot de crisisimpact is voor de 071-economie. We hebben dat gedaan aan de hand van sectorcijfers. De boodschap die daaruit kwam was bitterzoet. Een becijferde 20% van de economie krijgt zeer rake klappen. En ook in andere sectoren is er schade. Een lange reeks van regionale economische groei is abrupt tot stilstand gekomen. Maar... in vergelijkend perspectief kan 071 als een robuust gebied worden aangemerkt. Meer dan de helft van de economie is financieel weerbaar. Met het dominante zorg- en life sciences cluster beschikt de regio over een solide basis om goed of zelfs sterker uit de crisis te komen.

In deze paragraaf zetten we daar een nieuwe analyse naast. We gaan aan de hand van een aantal structuurkenmerken na wat de uitgangspositie is van de 071 regio om daadwerkelijk goed geoutilleerd uit de crisis te komen. Dat doen we aan de hand van het centrale begrip 'veerkracht'.

De coronacrisis heeft nieuw licht geworpen op een al langer bestaand begrip in de gebiedsstudies: veerkracht (Engels: resilience). Het begrip was met name bij grote internationale organisaties als de OECD en de Wereldbank al geruime tijd in beeld. De redenering is dat je de staat van samenleving en economie niet zomaar kunt vatten in een statisch getal over het regionaal inkomen. Het gaat er meer om of een regio klaar is om tegenslag op te vangen en om kansen te benutten. We leven immers in een beweeglijke wereld met voortdurend nieuwe wendingen. Bijna niemand zag in 2009 de kredietcrisis aankomen. Met een pandemie was in 2019 alleen de Wereldgezondheidsorganisatie bezig. De huidige huizenmarkt is ook voor makelaars een raadsel. Enzovoort. Het ontwerpen van eindbeelden is niet zo zinvol meer. Je moet vooral goed voorbereid zijn, tegen een stootje kunnen.

Veerkracht is ook klaar staan om kansen te benutten. Een zeer praktisch voorbeeld is het nationaal groeifonds, het publieke kapitaal dat beschikbaar komt voor post-corona investeringen. Je moet voorbereid zijn op dat soort kansen, de regionale agenda op orde hebben, een uitvoeringsorganisatie klaar hebben staan, initiatieven op de plank hebben. Iets abstracter is de technologische innovatie, een van de belangrijkste motoren achter de economische groei. Innovaties zijn amper te voorspellen, maar je kunt je voorbereiden. Bijvoorbeeld met een technisch geschoolde beroepsbevolking. Dat is de kaart die Brainport Eindhoven na Operatie Centurion kon trekken.

Veerkracht is weer iets anders dan onkwetsbaarheid. Amsterdam is het sterkste voorbeeld daarvan. Naast een bloeiende kenniseconomie heeft de stad een grote bezoekerseconomie. Nu was er al eerder kritiek op de status als toeristenmagneet. En juist dat segment is ook kwetsbaar gebleken in de coronacrisis. Amsterdam lijkt het momentum van de crisis zelfs te gaan gebruiken om voorgoed een einde te maken aan het laag-renderende massatoerisme. Dat zal nog niet zomaar gedaan zijn. Maar er is geen mens die eraan twijfelt of de stad het wegvallen van die economische tak kan opvangen. Amsterdam is veerkrachtig - 'resilient' –genoeg om dat afscheid te begeleiden en nieuwe wegen in te slaan.

Zo kan ook worden nagedacht over de binnenstad van Leiden. Nu had die al bij aanvang een ander soort profiel dan Amsterdam: minder toeristen, minder congestie en vooral veel diversiteit aan functies. Er is al vaker gesignaleerd dat in de Leidse binnenstad een campusklimaat aan het ontwikkelen is. Retail is er één van de vele economische dragers naast: de universiteit, kennisbedrijven, start-ups, internationals, studenten. De opkomst van partijen naast het winkelbedrijf lijkt zich te versnellen in de huidige crisisperiode. Een goede crisisstrategie voor de binnenstad zou wel eens een kwestie kunnen zijn van uitbouwen van die dynamiek. En de

innovatieve retailers de ruimte bieden om campusachtige concepten te ontwikkelen gericht op nieuwe doelgroepen.

Het mooie van 'veerkracht' is dat zowel op macro- als op microniveau kunt hanteren. Zowel een enkel individu als een hele regio kunnen veerkrachtig zijn. Als die bij elkaar komen, kan er dynamiek ontstaan. Zoals in onderstaande voorbeeld, afkomstig uit de Amsterdamse stadskrant Het Parool van zaterdag 9 januari 2021.

Lard Breebaart, een freelance 'merkstrateeg' woonachtig in Amsterdam-Noord, raakte in het voorjaar van 2020 tijdens de eerste lockdown veel werk kwijt. Hij besloot wat meer tijd te steken in zijn oude kookhobby en brood te gaan bakken. Met de eerste proeven bediende hij zijn burens en familie. Lang verhaal kort maken: inmiddels bakt hij 150 luxe broden per dag, die hij verkoopt van uit de gang van zijn woonhuis. De klanten staan in de rij en ze komen uit heel Amsterdam en Zaandam. Hij heeft besloten fulltime bakker te worden.

De veerkracht in deze anekdote komt van twee kanten. Het is natuurlijk de flexibele omschakeling van een zelfstandige professional, van merkstrateeg naar bakker. Uiteindelijk is een innovatieve economie ook gewoon een optelsom van duizenden individuele beslissingen. Maar het is daarnaast ook de nieuwsgierige, 'experimenthappy' en tolerante omgeving van de stad. De individuele ondernemer en het ecosysteem versterken elkaar: in een conservatieve omgeving had deze ondernemer geen kans gehad. Als je dat voor elkaar krijgt – een gemeenschap die ondernemende mensen niet alleen huisvest, maar ook aanmoedigt – dan kun je tegen een stootje.

We gaan in het vervolg van dit essay dat begrip 'veerkracht' meetbaar maken, en geschikt voor interregionale vergelijking. Met als uiteindelijk doel het dna van het 071-gebied en van z'n burens beter te kunnen duiden.

6. Een veerkrachtindex: parameters en methodiek

We gaan een regionale index van veerkracht samenstellen. Die index is nieuw. We hechten aan transparantie van definities en methodiek. De redenering moet navolgbaar zijn. Er verschijnen teveel lijstjes als resultaat van onnavolgbaar rekenwerk, een zwarte doos. Wie snel door wil naar de resultaten van de meetexercitie, slaat deze paragraaf over.

Om te beginnen: veerkracht is geen erkend statistisch begrip waar systematische metingen aan ten grondslag liggen. Je zou veerkracht historisch kunnen reconstrueren, door na te gaan hoe een gebied zich in de afgelopen decennia gehouden heeft onder recessies en conjuncturele tegenslagen. We hebben daar niet voor gekozen. Je zou er immers vooral stabiliteit mee meten, terwijl veerkracht juist alles te maken heeft met dynamiek.

In plaats daarvan hebben we een 'mand' van parameters samengesteld die met veerkracht te maken hebben. We hebben gekozen voor zes parameters. Vier daarvan – aantal hoogopgeleiden, aantal mensen zonder startkwalificatie, ondernemerschap en verhuismobiliteit – zijn eigenschappen van inwoners. De vijfde – vergrijzing – is een demografisch gegeven. En de zesde – arbeidsplaatsenquote – is een historische verworvenheid. De vraag kan gesteld worden wat je met deze set parameters meet: de inwoners of de regio? Het antwoord is simpel: in een kennis-economie zijn de inwoners doorslaggevend voor je veerkracht. Het gaat niet meer om materiele grondstoffen, niet om havens, niet om ruimte. Het economisch en sociale kapitaal zit in de mensen. En de concurrentie tussen regio's gaat om schaars talent en schaarse kennis. Een actueel voorbeeld is de hernieuwde lobby van Noord-Nederland om de Zuiderzeelaan aangelegd te krijgen, de hoge snelheidsverbinding van Amsterdam en Schiphol met Groningen. Die is niet nodig voor grote aantallen of volumes, maar om het kenniscomplex van Groningen dichterbij Schiphol en de Randstad te brengen.

We lichten hieronder de parameters kort toe.

- *Het aantal hoogopgeleiden* in een regio (in % beroepsbevolking), personen met een diploma van hbo of wo op zak. Uit allerlei macro-onderzoek blijkt dat zij het meest weerbaar zijn in – en buiten – crisisperiodes. In een veelheid van internationaal onderzoek komt een hoogopgeleide beroepsbevolking keer op keer te voorschijn als een doorslaggevende factor in de waardeschepping. Met één beperking: er moet cultuur zijn waarin je diploma's of educatieve diensten bepalen waar je komt te werken (een 'meritocratie'). In samenlevingen waar cliëntelisme en de verhouding tot 'de macht' bepalen wie welk werk doet, zijn investeringen in onderwijs een veel minder effectief instrument van waardeschepping.
- *Het aantal laagopgeleiden*. Het CBS hanteert voor 'laagopgeleid' het criterium van maximaal een diploma op niveau 1 van de kwalificatiestructuur. Omdat de nationale consensus is dat je minimaal een diploma nodig hebt op niveau 2 van de kwalificatiestructuur – de zogenaamde startkwalificatie, globaal samenvallend met tenminste twee jaar mbo – staat 'laagopgeleid' eigenlijk gelijk aan 'te laag opgeleid'. Met minder dan de startkwalificatie (en zelfs met een diploma van niveau 2 of 3) is het zeer moeilijk om werk te vinden met een vaste aanstelling en voldoende honorering voor een zelfstandig bestaan. En statistisch gezien is er veel samenhang tussen het ontbreken van de startkwalificatie en de kans om afhankelijk te zijn van zorgarrangementen of uitkeringen. Hoe minder laagopgeleiden, hoe veerkrachtiger een regio.

- *De werkgelegenheid.* We drukken de werkgelegenheid uit in de zogenaamde arbeidsplaatsenquote, het aantal banen – bron: Lisa arbeidsregister - per 100 leden van de beroepsbevolking. Waarbij een baan is gedefinieerd als minimaal 12 arbeidsuren per week. Meer banen betekent meer kansen voor werkzoekenden, meer stageplaatsen, meer mensen met een eigen inkomen, meer lokale koopkracht, meer lokale belastingafdracht, minder afhankelijkheid van overheidsarrangementen. Een quote boven de 100 betekent een economische centrumfunctie – meer banen dan werkenden en werkzoekenden. Een quote flink onder de 100 duidt op een dominante woonfunctie en een kleine, verzorgende economie. Kortom, hoe meer banen, hoe meer veerkracht.
- *De vergrijzing.* De concurrentie tussen steden en regio's gaat om het schaarse jonge talent. De vergrijzing wordt in dit licht economisch tot op heden als een last gezien. Nog niet eens omdat senioren minder koopkracht uitoefenen of meer zorg nodig hebben, maar vooral omdat ze niet meer werken. Senioren verlaten de arbeidsmarkt: de ratio tussen het aantal werkenden en het aantal niet-werkenden bepaalt het verdienvermogen. Ergo: hoe meer vergrijzing, hoe minder veerkracht.
- *Ondernemerschap,* cruciaal voor elke denkbare regionale strategie. Ondernemerschap begrepen als zelfredzaam, zelfstandig, draagkracht, aanpassingsvermogen, initiatiefrijk, verantwoordelijk. Je hoeft niet per se voor eigen risico en rekening te werken om ondernemend te kunnen zijn. Maar toch, om enige cijfermatige uitdrukking te geven aan dit begrip hanteren we het aantal zelfstandigen, uitgedrukt in percentage van de beroepsbevolking. Veel zelfstandigen betekent veel ondernemerschap en daarmee meer veerkracht. We kennen de ongemakkelijke politieke discussies over de zelfstandige arbeid. Maar los van misbruik van zelfstandige arbeid in bijvoorbeeld de bezorgeconomie, is de keuze voor het zzp-schap doorgaans ingegeven door de ambitie vorm te geven aan autonomie en professionaliteit en niet afhankelijk te zijn van systeemdruk en managementcultuur.
- *De verhuismobiliteit.* Fysiek verhuizen hangt nauw samen met sociale mobiliteit, mensen verhuizen vanuit de wens tot positieverbetering: een groter huis, een nieuw werkkring, meer te besteden, een optimistische verwachting. Er zijn uitzonderingen, maar dat is op het totaal een smaldeel. Al die verhuizingen dragen bij aan economische dynamiek en daarmee veerkracht. Eigen kweek is belangrijk maar een regio heeft talent van buiten nodig om creativiteit en innovatie aan te blijven wakkeren. Het verbreden van je talentbasis is in een kenniseconomie van doorslaggevend belang. We tellen het aantal verhuizingen per 1.000 inwoner. We maken de optelsom van drie soorten verhuizingen: van buitenland naar 071, van binnenland maar buiten de regio naar 071, en verhuizingen binnen de regio. Verhuizingen binnen een gemeente tellen we niet mee, om 'vervuiling' van het cijfer door studentenverhuizingen te voorkomen.

Tenzij anders vermeld zijn de cijfers afkomstig van de openbare databestanden van het CBS.

De mand met parameters voor veerkracht is met deze zes natuurlijk niet compleet. Er zijn allerlei verfijningen en aanvullingen mogelijk. Die zouden de index wellicht interessanter maken, maar ze raken de hoofdlijn niet. We zijn daar zo zeker van omdat in elke opsomming van parameters veruit het grootste gewicht wordt meegegeven aan de factor opleiding. Het gaat om het menselijk kapitaal, vertegenwoordigd door het aantal mensen met tertiair onderwijs achter de rug. Een

simpelere illustratie is de samenhang tussen opleiding en werkgelegenheid. Omdat 'human resources' het kapitaal van de bedrijven vormen, trekken hoogopgeleide mensen en werk voor hoogopgeleiden naar elkaar toe. En in toenemende mate scheppen hoogopgeleiden zelf hun werk. Je kunt 25 wo-geschoolde ict-ers, plus 40 hbo-geschoolde elektrotechnici en 35 technische ambachtslieden met een mbo-4 diploma 'in the middle of nowhere' bij elkaar zetten. Na vier jaar is Themiddleofnowhere een campus in wording.

Niet-doorslaggevende maar wel interessante verfijningen zouden zijn het innovatieve karakter van een regionale economie (al is dat moeilijk eenduidig te meten op regionaal niveau), de omvang van de industrie en vooral de diversiteit in die industrie en de hoeveelheid industriële research en innovatie. We denken verder aan bepaalde burgerlijke waarden: tolerantie, solidariteit en pioniersgeest, een nieuwsgierigheid naar experimenten. En aan de mate van arbeidsparticipatie (hoe hoger hoe beter), de werkloosheid en het beroep op sociale regelingen (beide zo laag als mogelijk). Het aantal internationals in een populatie duidt ook op veerkracht: het is een teken van verknoping met mondiale kennisnetwerken. Maar dan is weer de vraag wanneer je een international bent. Met een buitenlands paspoort? Een migratieachtergrond? En hoe zit het met Nederlandse paspoorthouders die in een internationaal werkveld opereren? Kortom, je opent weer een nieuw luik dat meer vragen dan antwoorden oproept.

Het onderlinge gewicht van de zes gekozen parameters is dus een overzichtelijke kwestie. We zouden de factor opleidingen een gewicht van 50 of zelfs 60% van de hele index kunnen meegeven. We kiezen hier voor 40% (30% van het gewicht bepaald door het aantal hoogopgeleiden, 10% door het aantal laagopgeleiden). Verder is de index een mix. De sleutelparameter wordt aangevuld met twee opgaven (laagopgeleiden en vergrijzing) en drie omstandigheden (arbeidsplaatsen, ondernemerschap, verhuismobiliteit). Die breedte is genoeg om te voorkomen dat je twee keer hetzelfde meet (namelijk zaken die onlosmakelijk met opleidingsniveau samenvallen).

Er zijn in de gewichtverdeling dus twee dragers: dominante positie van opleiding en een goede mix van de andere factoren. De exacte verdeling is arbitrair. We stellen de verdeling als 'educated guess' als volgt vast.

	Hoog-opgeleiden	Laag-opgeleiden	Arbeidsplaatsen	Vergrijzing	Onder-nemerschap	Verhuis-mobiliteit	Totaal
Aandeel in indexpunten	300	100	200	150	150	100	1000

De hoogste Coropscore krijgt de waarde 100 en wordt vermenigvuldigt met 3 (hoogopgeleiden), 1 (laagopgeleiden), arbeidsplaatsen (2), enzovoort.

De scores binnen de parameters worden als volgt vastgesteld:

- De regio met de meeste hoogopgeleiden (56% van de beroepsbevolking) krijgt 100 punten mee (maal 3, dat is 300 indexpunten). Alle lagere scores worden teruggerekend naar een percentage uit 100. Een regio met 28% hoogopgeleiden krijgt dus 50 punten maal 3 is 150 indexpunten.
- De regio met de minste laagopgeleiden van alle 41 (13.7% van de beroepsbevolking) krijgt 100 x 1 indexpunten. De regio met twee maal zoveel laagopgeleiden krijgt 50 x 1 = 50 indexpunten mee, de regio met anderhalf keer zoveel laag opgeleiden krijgt 75 x 1 = 75 indexpunten mee.
- De regio met de hoogste arbeidsplaatsenquote telt mee voor 200 indexpunten.
- De regio met de minste vergrijzing krijgt 150 indexpunten.

- De regio met de meeste zelfstandigen krijgt 150 indexpunten mee.
- De regio met de hoogste verhuismobiliteit krijgt 100 indexpunten mee.

We vergelijken de regio scores met de 40 economische regio's die het CBS onderscheidt, de zogeheten corop regio's. De hoogst haalbare score in de veerkrachtindex is dus 1000. Hoe dichterbij 1000, hoe veerkrachtiger het Corop-gebied.

7. De regio scores

We presenteren de scores van de regio op de zes parameters.

Het 071-gebied is onderdeel van de Corop-regio 'Leidse Agglomeratie en Duin- en Bollenstreek'. In de cijferopstelling hieronder hebben we de scores van het 071-gebied eruit gelicht en weergegeven als ware het gebied een eigen Corop-regio. En we maken het verschil tussen het 071-gebied (inclusief Katwijk) en de Leidse regio in engere zin (exclusief Katwijk) zichtbaar.¹

In de volgende tabel de scores, we vergelijken voor het overzicht de regioresultaten met het landelijk gemiddelde.

	 Hoog-opgeleiden	 Laag-opgeleiden	 Arbeidsplaatsen	 Vergrijzing	 Ondernemerschap	 Verhuis-mobiliteit
071 regio, incl Katwijk	49.0%	17.0%	86 banen per 100 leden b.b.	18.1%	14.8%	67.5 verhuizingen per 1.000 inwoners
Leidse regio	55.6%	13.7%	92 banen per 100 leden b.b.	18.2%	14.9%	78.4 verhuizingen per 1.000 inwoners
Nederlands gemiddelde	38.2%	20.5%	96 banen per 100 leden b.b.	19.5%	16.5%	58.6 verhuizingen per 1.000 inwoners

We zien direct dat de 071 regio op verscheidene structuurkenmerken goed scoort in landelijk opzicht: veel hoogopgeleiden, weinig laagopgeleiden, milde vergrijzing, hoge verhuismobiliteit. De twee opletpunten voor de regio zijn ook duidelijk: beperkte werkgelegenheid en (nog) relatief weinig ondernemerschap.

Nog een opmerking over het effect van Katwijk op de cijfers. We maken dit onderscheid om recht te doen aan de verschillen binnen de regio. De Katwijkse economie is groot genoeg om de 071 cijfers te beïnvloeden en geeft extra kleur aan het regioprofiel.

Het staat buiten kijf dat Katwijk veel te bieden heeft aan de 071 regio: ruimte, een populatie met technische affiniteit en een hoge arbeidsmoraal. Een recent voorbeeld van synergie dat de ronde deed was een innovatieve Leidse start-up die haar ruimte was ontgroeid en na even rondkijken in één van de hangars op vliegveld Valkenburg terecht kwamen. Katwijk had de ruimte en bood de ruimte waardoor een innovatief bedrijf voor de regio is behouden.

Los van dit mooie voorbeeld is er natuurlijk wel sprake van een opgave in Katwijk. Een opgave waar overigens hard aan wordt gewerkt, het opleidingsniveau is de afgelopen jaren al aardig aan het bijtrekken. We zouden kunnen kiezen voor een andere cijferopstelling dan zijn de verschillen mogelijk minder pregnant. Maar het gaat in dit geval niet om het toebedelen van veren of camoufleren van verschillen. Het maken van een scherpe zelfanalyse is een noodzakelijke eerste stap in het vormgeven aan een goede strategie. En in termen van veerkracht is er nog ruimte voor verbetering. De 'bonussen' van Katwijk zijn duidelijk maar de essentie van veerkracht is dat er

¹ Een bijzondere positie is weggelegd voor Katwijk. Katwijk is zowel actief in de Duin- en Bollenstreek (Economic Board Duin- en Bollenstreek, EBDB) als de 071 regio. We rekenen ze daarom aan beide regio's toe.

nieuwe wegen kunnen worden ingeslagen en dat valt samen met zaken als kennis, mobiliteit en ondernemerschap. Zo gezien heeft Katwijk veel baat bij de samenwerking in 071, en werken de voordelen dus beide kanten op.

Even verderop een meer volledige analyse. Eerst maken we een vergelijk met andere 40 economische regio's die ons land telt, aan de hand van een veerkrachtindex.

De scores van 071 brengen de regio op een 6^e plaats in de geconstrueerde veerkrachtindex van 41 corop-gebieden. Zoals opgemerkt geven we volledigheidshalve ook de positie weer die de Leidse Regio zou innemen (071 zonder Katwijk).

	REGIO	 Hoogopgeleiden	 Laagopgeleiden	 Arbeidsplaatsen	 Vergrijzing	 Ondernemerschap	 Verhuismobiliteit	TOTAAL SCORE
	<i>Maximumscore</i>	300	100	200	150	150	100	1.000
1.	Groot-Amsterdam	283	86	200	141	150	75	935
	Leidse regio	300	100	140	117	106	71	834
2.	Utrecht eo	270	78	157	124	123	55	807
3.	Haarlem eo	283	83	114	106	139	64	789
4.	Den Haag eo	243	73	143	126	124	64	772
5.	Het Gooi en Vechtstreek	250	78	126	98	150	64	767
6.	071 regio	264	81	131	117	105	61	759
7.	Groningen eo	225	83	153	119	113	63	756
8.	Delft en Westland	216	71	149	119	113	71	739
9.	Arnhem/Nijmegen	233	71	144	108	111	59	727
10.	Zuidoost-Brabant	208	68	156	106	116	55	710
11.	Noord-Drenthe	209	74	136	90	120	51	681
12.	Groot-Rijnmond	195	62	141	117	107	53	675
13.	Flevoland	167	63	130	150	110	54	674
14.	Betuwe	181	61	133	112	131	48	667
15.	Noordoost-Brabant	191	61	143	103	121	45	666
16.	Midden-Brabant	187	64	137	108	117	52	665
17.	Veluwe	184	60	153	106	112	47	662
18.	West-Brabant	190	66	140	101	114	47	658
19.	Alkmaar eo	196	67	126	98	117	53	656
20.	Zuidwest-Drenthe	172	63	146	93	127	45	647
21.	Deventer eo	184	65	140	108	104	44	645
22.	Noord-Friesland	174	62	132	102	123	48	641
23.	Noord-Overijssel	164	61	156	117	101	40	640
24.	Zuidoost-Friesland	165	61	143	95	129	43	636
25.	Zuid-Limburg	181	63	142	86	103	57	632
26.	Zuidoost-Zuid-Holland	177	62	139	108	105	41	632
27.	Twente	176	62	148	104	102	39	631
28.	Oost-Zuid-Holland	183	63	124	107	106	43	626
29.	Midden-Limburg	186	66	138	88	100	48	625
30.	IJmond	190	67	109	101	109	46	623
31.	Duin- en Bollenstreek	178	60	117	105	112	43	615

32.	Zuidwest-Friesland	151	57	131	93	148	34	614
33.	Oost-Groningen	131	50	122	86	122	100	612
34.	Achterhoek	159	56	136	89	119	41	600
35.	Overig Zeeland	149	55	139	92	116	46	597
36.	Kop van Noord-Holland	153	58	122	98	120	44	596
37.	Noord-Limburg	162	58	144	95	100	37	596
38.	Delfzijl en omgeving	141	63	120	86	129	52	590
39.	Zeeuwsch-Vlaanderen	135	55	152	82	128	34	585
40.	Zaanstreek	153	60	118	113	96	43	583
41.	Zuidoost-Drenthe	135	57	123	90	97	40	542

8. Wat zegt de veerkracht-index?

Wat zien we nu in deze index?

Regio 071 staat op een mooie 6de plaats. Natuurlijk is de tweede plek voor de Leidse Regio (071 zonder Katwijk) ook opvallend. Al tekenen we wel direct aan dat het verschil met de eerste positie (Groot-Amsterdam) vrij groot is en de verschillen met de 'runners up' juist vrij klein, maar dan nog... We komen er straks op terug.

Verder zitten er veel 'usual suspects' in de top-10. Zeven van de tien zijn Randstedelijke gebieden, de andere drie in de top-10 zijn kennissteden. Amsterdam, Utrecht, Leiden, Groningen, Nijmegen, Delft en Eindhoven zitten er allemaal in. In elk van deze regio's zitten wel subgebieden die het minder goed doen – zoals Arnhem in het Corop-gebied Arnhem-Nijmegen – maar de kennissteden trekken de regio mee. De top-10 vertoont twee verrassingen:

- Corop-regio Haarlem (de gemeenten Haarlem, Heemstede, Bloemendaal en Zandvoort). Het gunstige indexcijfer wordt voor een flink deel bepaald door het grote aantal hoogopgeleiden, in mindere mate door het aantal zelfstandigen. Haarlem heeft vestigingen van roc's en hogescholen, maar is niet een typische kennisstad.
- De Gooi- en Vechtstreek. Het zijn weer het aantal hoogopgeleiden en het aantal zelfstandigen (hoogste van alle Corop-gebieden, hangt samen met de creatieve industrie rondom het mediacomplex) die de hoge positie bepalen.

Overigens maken deze beide 'unusual suspects' deel uit van de MRA, de Metropoolregio Amsterdam. Ze hebben zich als het gaat om bestuurlijke en economische samenwerking gepositioneerd als onderdeel van het Amsterdamse ecosysteem. Dat verklaart iets, maar het is geen garantie. De Zaanstreek ligt ook onder de rook van Amsterdam, maar staat er in deze index op zeer grote afstand van.

De index bevat verder posities die vragen oproepen:

- Rijnmond is een regio die in veel lijstjes niet goed scoort. In de lijsten die de Atlas Gemeenten jaarlijks maakt over de 50 grootste gemeenten, bungelt de stad Rotterdam vaak onderaan. Maar als we vanuit het bredere fenomeen van de veerkracht kijken, kleurt dat beeld bij.
- Noord-Drenthe is ook opvallend. Voor een deel is er sprake van de agglomeratiekracht van Groningen – de kop van Drenthe functioneert bijna als een buitenwijk van de stad – maar er kan ook een effect merkbaar zijn van de dubbelstadstrategie van Groningen en Assen, bijvoorbeeld bij de samenwerking in 'Energy Valley'.
- De positie van de Duin- en Bollenstreek is in dat licht problematisch. Het 'nabijheidsvoordeel' dat Noord-Drenthe boekt, is hier afwezig. Leiden, Amsterdam, Schiphol en Den Haag liggen om de hoek, maar de Duin- en Bollenstreek onderscheidt zich maar nipt van erkende probleemgebieden als Oost-Groningen en Delfzijl. De spannende vraag is natuurlijk of die situatie 'zomaar' ontstaan is, of in de hand gewerkt is door een gebrekkige samenwerking binnen de streek en tussen de steek en de omringende gebieden.

Een positie in de staart van de lijst wil niet zeggen dat het nu slecht gaat in het gebied. De Duin- en Bollenstreek heeft een goed woonklimaat, heeft een beperkte sociale problematiek en kent een gemiddeld hoog huishoudinkomen. Ook Zeeland scoort hoog in allerlei

woontevredenheidsonderzoek. Zeeland heeft de laagste werkloosheid van het land. Maar dit zijn wel gebieden waar de komende 15 jaar stagnatie dreigt.

Tenslotte bevat iedere statistiek wel weer een ongerijmdheid. In deze tabel is dat de topscore van de verhuismobiliteit in Oost-Groningen. Voor een deel is die score reëel: de ontspannen woningmarkt trekt Oost-Europeanen aan die in Nederland niet alleen willen werken, maar ook wonen. Maar voor een ander deel is de monsterscore het gevolg van een enkele vestiging: die van het aanmeldcentrum voor asielzoekers in Ter Apel.

De ongerijmdheid is een onderstreping van de stelling dat je statistiek niet voor lief moet nemen. Het is een hulpstuk in plaatsbepaling en beleidsgesprek.

Wat kunnen we over 071 opmerken? Een paar observaties:

- De zesde plaats van de regio in de veerkrachtindex wordt 'verdiend' met twee parameters: het hoogste aantal hoogopgeleiden en het laagste aantal laagopgeleiden
- Met de werkgelegenheid is de regio een middenmoter: een gedeelde plaats 18. De werkgelegenheid groeit wel – met name in de stad Leiden – maar de regio is nog steeds afhankelijk van de gunstige ligging voor een uitgaande pendel
- Met de vergrijzing staat de regio op een gedeelde zesde plaats. De vergrijzing zit met name in de gemeenten rondom de stad
- De score op ondernemerschap is een gedeelde 31ste plek.
- De verhuismobiliteit zorgt voor een 'Amsterdam-achtige' bewonersdynamiek.

Van de zes parameters zijn er twee om je als beleidsmaker zorgen over te maken. De eerste is de middelmatige score op werkgelegenheid, de tweede is de slechte score op de parameter ondernemerschap.

De vraag is gesteld of die 31^e positie op de parameter ondernemerschap iets te maken heeft met een grote publieke sector. Anders gezegd: is die 31^e plek niet een logische consequentie van de aanwezigheid van een dominant zorg- en onderwijscomplex?

Dat is niet helemaal het geval. Het klopt dat met name Leiden al decennia geldt als een publieke sector stad met een kleine economie. Het verval en vertrek van de oude industrie vanaf de jaren '70 heeft een 'gat' achter gelaten dat lange tijd niet is gevuld. We chargeren slechts ten dele wanneer we het Leiden van die tijd typeren als een forensenstad met vooral zorg- en onderwijsbanen, en veel inwonende Rijksambtenaren werkzaam in Den Haag. Pas met de bloei van het science park is de bedrijvigheid in de stad weer toegenomen en daarmee ook het aantal zelfstandigen.

Er is dus sprake van een historische achterstand...maar er zijn meer regio's met een kleine economie of dominante publieke sector. En die scores intussen aanmerkelijk beter op de parameter 'ondernemerschap' dan 071. We maken een korte flitsvergelijking van het onderliggend cijfermateriaal van 071 en vier vergelijkingsregio's.

	Aantal banen per 100 leden beroepsbevolking	% banen in publieke sector	% zelfstandigen in werkzame beroepsbevolking
071 regio	86 banen	42%	14.8%
Haarlem eo	80 banen	37%	19.5%
Den Haag eo	101 banen	38%	17.4%
Gooi- en Vechtstreek	92 banen	29%	21.1%
Noord-Friesland	87 banen	35%	17.3%

De korte conclusie van dit overzicht voor 071 luidt: er zit zeker nog rek in het opvijzelen van het ondernemerschap in de streek.

Intermezzo: betekenis van begrip toegevoegde waarde

We gebruiken in deze notitie de 'arbeidsplaatsenquote' om de omvang van de economie te becijferen. Een recent bericht in het Leidsch Dagblad (1 februari 2021) vestigde de aandacht op een ander getal om de regio-economie te duiden: de 'toegevoegde waarde'. Het bericht stelt de Leidse economie tussen 2015 en 2019 met 4% is gekrompen. Die vaststelling wordt gedaan aan de hand van een rapport opgesteld door het Urban Data Centre Leiden. De 4% achteruitgang heeft betrekking op het geconstrueerde regiocijfer 'toegevoegde waarde'. We plaatsen in dit korte intermezzo een aantal nuancerende opmerkingen bij dit alarmerende bericht.

Definitie toegevoegde waarde

Om te beginnen iets over het begrip toegevoegde waarde. Wat houdt dat in?

Toegevoegde waarde is een bedrijfskundig concept. Voor een individueel bedrijf staat het gelijk aan de omzet minus de inkoopkosten. Die rekensom kun je opschalen naar een hoger niveau. Het CBS publiceert toegevoegde waarde cijfers voor sectoren, regio's en heel Nederland. Het regiogetal bestaat uit de optelsom van alle bedrijfsresultaten inclusief het publieke domein. Voor dat deel van het publieke domein waar geen marktwaarde voor bekend is – denk aan de toegevoegde waarde van een gemeentelijke overheid - wordt de toegevoegde waarde gelijk gesteld aan de totale som van de ambtenarsalarissen.

De toegevoegde waarde wordt vaak uitgedrukt in een relatief cijfer. In het UDC rapport wordt gekozen om de toegevoegde waarde per inwoner te becijferen. Het idee is dat de toegevoegde waarde iets zegt over zowel de omvang van de economie als de productiviteit. Een regio met veel werk en veel hoog renderende sectoren kent een relatief hoge toegevoegde waarde. Denk aan de financiële dienstverlening, delen van de zakelijke dienstverlening, high tech industrie of delfstoffenwinning. Regio's met een dominante woonfunctie aangevuld met verzorgende economie (retail, bouw, basisniveau publieke diensten, kleinschalige dienstverlening). kennen juist een lagere toegevoegde waarde.

Beperkingen van het cijfer

Dat laatste regiokenmerk bevat direct de belangrijkste kritiek op het gebruik van het begrip toegevoegde waarde. Een groot aandeel hoog rendementssectoren in een regio heeft niet perse veel regionale betekenis in economische zin. Het bekendste voorbeeld is de corop-regio 'overig Groningen' (stad Groningen en omgeving). Tot een paar jaar geleden één van de regio's met de hoogste toegevoegde waarde van heel Europa. De Groningse cijfers werden enorm opgejuind door de Nederlandse aardgasbaten. Het winnen van aardgas is een sector met een buitengewoon hoge toegevoegde waarde. Weinig inzet van arbeid en kapitaal, en een enorm hoge opbrengst. Het gas werd weliswaar een tiental kilometer oostwaarts gewonnen – in de regio Oost Groningen – maar het wordt toegerekend aan het hoofdkantoor van de Gas unie. Dat staat in...jawel, de stad Groningen. De praktische betekenis van deze toerekening is beperkt. Op de kantoorplekken van de NAM na bieden de aardgasbaten de regio geen aanmerkelijk voordeel. De meeste Groningers zijn de gaswinning zelfs als een regionale handicap gaan zien.

Daar komen nog verschillende methodische 'mitsen en maren' bij. De toegevoegde waarde wordt berekend aan de hand van regionale microdata aangevuld met schattingen op basis van landelijke informatie. Daar komt een foutmarge bij kijken. En op basis van tellingen achteraf worden de cijfers periodiek aangepast.

En die revisies kunnen de cijfers flink doen veranderen. Via de Index071 hebben we overzicht over historisch gepubliceerde data met betrekking tot de toegevoegde waarde. Onderste tabel maakt duidelijk dat de revisies zo'n grote schommelingen veroorzaken dat een aanvankelijke plus in een min wordt omgezet.

Mutatie toegevoegde waarde corop-gebied Agglomeratie Leiden & Bollenstreek 2015 - 2019

	2015	2016	2017	2018	2019
Cijfers gepubliceerd in 2018	+ 2.2%	+ 2.2%	+ 2.7%	-	-
Cijfers gepubliceerd in 2020	- 1.1%	- 1.5%	+ 1.1%	+ 2.7	
Cijfers gepubliceerd in 2021	- 0.8%	- 1.2%	+ 1.1%	+ 1.8%	+ 1.5%

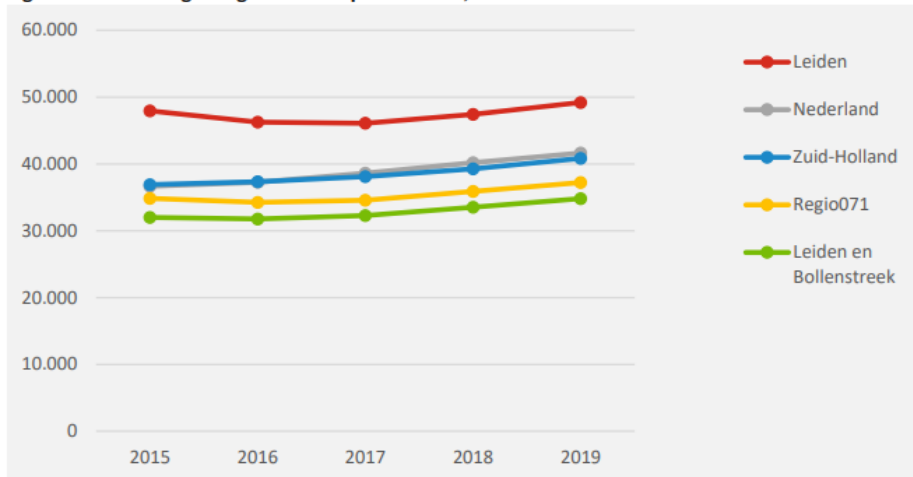
We kunnen niet achterhalen wat de motivatie is voor deze grote verschillen. En dit gaat enkel nog over de grotere corop-regio. Op niveau van de gemeente Leiden – waar het bericht betrekking op heeft – wordt de onzekerheid nog groter. Het maakt dit cijfer hoe dan ook niet geschikt voor gebruik in de regionale strategievorming. Daarvoor is de validiteit en betrouwbaarheid van deze parameter teveel in het geding. Overigens is die conclusie in het kader van de Index al eerder getrokken. In de laatste editie van de Index is de parameter geschrapt.

Wat we wel kunnen afleiden

Mocht er toch een conclusie moeten worden getrokken over de cijfers in het UDC rapport dan zou dat overigens een hele andere zijn. HET nieuws van het statistisch rapport is dat de toegevoegde waarde in de stad Leiden zeer hoog is. Aanmerkelijk hoger dan in de rest van de regio en ook veel hoger dan het landelijk gemiddelde.

Hieronder een figuur uit datzelfde UDC rapport.

Figuur 2: Bruto toegevoegde waarde per inwoner, 2015-2019

Bron: CBS

De toegevoegde waarde wordt in Leiden geschat op nabij de € 50.000 per inwoner. Dat is bijna een kwart meer dan het landelijk gemiddelde. En ruim 40% meer dan de 071 regio – waar de positieve cijfers van Leiden zelfs nog bij zijn inbegrepen.

Voor wat het waard is, een vergelijking van de stad Leiden met de top 5 economische regio's van ons land.

	Toegevoegde waarde per inwoner (cbs / urban data centre)
Groot-Amsterdam	€ 81.550
Leiden	€ 55.208
Utrecht	€ 51.428
Zuidoost-Noord-Brabant (Eindhoven e.o.)	€ 47.980
Delft en Westland	€ 47.033

9. Slot: leiderschap in een crisis

We refereerden aan het boek van Hans Rösling, 'Feitenkennis'. Hij wees op de enorme vorderingen die de wereld sinds 1970 heeft geboekt op drie sleutelgebieden: voedselzekerheid, onderwijs en zorg. Die vorderingen bepalen dat de wereld de coronapandemie eigenlijk goed doorstaat. De Leidse Regio speelt in twee van deze drie sleuteldomeinen – zorg en onderwijs – een bijzondere rol. We kunnen dat laten zien aan de hand van de werkgelegenheidsstructuur. We vergelijken 071 met Amsterdam en Nederland.

	071	Amsterdam	Nederland
Aandeel onderwijs in werkgelegenheid	13.0%	6.4%	6.7%
Aandeel zorg in werkgelegenheid	27.0%	12.5%	15.5%

Natuurlijk is Amsterdam met twee universiteiten, twee academische ziekenhuizen, een sciencepark en een hele rits hogescholen en roc's een kennisstad van de eerste orde. Maar in relatieve zin leeft Amsterdam toch vooral van de markt: handel en dienstverlening. Met uitzondering van de kleine stad Wageningen, is er nergens in Nederland een plek als Leiden, met zo'n concentratie van twee van de drie 'Rösling factoren'. Het is nooit helemaal meetbaar, maar Leiden zal met deze sectorstructuur ook een van de minst door corona getroffen steden van het land zijn. Natuurlijk is ook de 071 regio zwaar getroffen door de pandemie. De winkels en de bezoekerseconomie – horeca, cultuur – staan onder enorme druk. En toch is de vraag: waar wil je staan in deze crisis? Leiden is een stad en een regio of een ecosysteem en geen persoon. Als het een persoon was geweest, had we kunnen zeggen: adeldom verplicht, toon leiderschap, laat zien hoe we uit deze crisis komen.

Laten we het gedachtenexperiment afmaken. Wat als het ecosysteem 071 / Leidse Regio leiderschap zou tonen en z'n evidente veerkracht zou benutten om zichzelf te innoveren en anderen op sleeptouw te nemen, waar zouden we dan komen?

Weer een korte opsomming.

Startersbeleid. 'Eerst voor je zelf zorgen', is het devies bij veiligheidschecks in een vliegtuig. Vanuit de veerkrachtindex bezien, heeft de Leidse Regio te weinig ondernemers in het algemeen en veel te weinig zelfstandigen in het bijzonder. Er zijn goede initiatieven in het kennisintensieve segment, zoals PLNT, Biopartner en Unlock.bio (start-up programma Bio Science Park). Maar de rest van de regio gaat nog te weinig mee. Een netwerk van zzp-werkplekken en laagdrempelige bedrijfsruimtes voor ambachtelijke en creatieve ondernemers horen erbij. Evenzo een innovatieve, op 'early adopting' van experimenten gerichte cultuur, een aanmoedigingscultuur met weinig voorschriften en veel tolerantie. Eerder haalden we het voorbeeld aan van de merkenadviseur die broodbakker werd, in Amsterdam-Noord. Zolang dat soort voorbeelden niet met enige massaliteit in de 071 regio te vinden zijn, is er werk aan de winkel. Misschien dat in dat opzicht nog iets te leren valt van Amsterdam. Vroeger gold dat je als 18-jarige die de wereld wilde veranderen, je in Amsterdam moest gaan studeren. Als je in zaken wilde, moest je naar Rotterdam. En als je ambtenaar wilde worden, ging je naar Leiden. Is de reputatie van de regio wellicht te braaf, te volgend, te rustig?

Intermezzo: mist Leiden / o71 schaal?

De vergelijking met Amsterdam roept al snel de vraag op: is Leiden/o71 niet te klein om een 'early adoptive' klimaat erop na te houden? Heb je niet een vorm van schaal en hoogstedelijke dynamiek nodig om innovatie en creativiteit aan te trekken?

Voor innovatie en creativiteit is zeker een behoorlijke schaal nodig. Van kennis wordt wel gezegd dat het een van de weinige dingen is die zich vermenigvuldigt wanneer je het deelt. Het gaat niet om de 'bollebozen' alleen. Het gaat om interactie tussen bollebozen, toepassers en early adopters. En die interactie is in een hoogstedelijke context beter te organiseren: meer talent, meer ontmoetingen, meer bedrijven, grotere netwerken en daarmee meer kruisbestuivingen. Hoe dichter de mensen en bedrijven op elkaar zitten, des te hoger de kennisintensiteit kan worden. En des te beter het klimaat voor nieuwe start-ups, ook buiten het kennissegment (nieuwe retail-concepten, dienstverleners, cultuur, verzamelgebouwen, enzovoort).

Maar je kunt dat netwerk voor tenminste een deel ook plaatsafhankelijk maken. Het beste voorbeeld is Wageningen University & Research. Een kleine stad met zeker de nodige campuskwaliteit, maar niet te vergelijken met Amsterdam of Utrecht. De schaal wordt bereikt met een kleine vloot aan vestigingen, proefvelden en laboratoria door het hele land, die voor een deel zelf ook weer regionale netwerken om zich heen groeperen. En vooral door 'feeder lines' van studenten, onderzoekers en contracten die de hele wereld over gaan.

Recent is het begrip 'nieuwe Hanze' opgedoken. De Hanze was een handelsverbond in de late middeleeuwen tussen steden langs de kusten en rivieren van Noordwest-Europa. Ze wisselden onderlig goederen, kennis en mensen uit met eigen kwaliteitsstandaarden, burgerlijke waarden en zelfs een eigen taal. Het Middelnederduits had als 'lingua franca' tussen Brugge in Vlaanderen en Novgorod in Rusland de status die het Engels nu heeft. Al die steden functioneerden min of meer onafhankelijk van hun directe omgeving. Dat is tot op vandaag terug te zien in het uiterlijk van de steden. Iemand uit Deventer die op bezoek is in Tallin of Riga hoeft zijn ogen maar een beetje dicht te knijpen en hij waant zich in eigen stad.

De 'nieuwe Hanze' is de keten van kennissteden in Europa die samen onderzoeksprogramma's runnen, onderzoekers en studenten uitwisselen, het Engels benutten. Een voorbeeld is de European League of Research Universities, een voor Leiden zeer belangrijk netwerk van 23 universiteitssteden. Daaraan nemen instituten deel uit zeer grote locaties: Parijs, Londen, Milaan. Maar ook uit kleine: Freiburg, Lund, Leuven, Leiden.

Voor kennis en economisch gebruik van kennis is zeker schaal nodig. Maar je kunt die schaal ook niet-geografisch geclusterd organiseren. Het gaat er om dat je interessante niches vindt in de keten van steden. Het is een kloppend cliché: wie niet groot is, moet slim zijn.

'Slim zijn' is overigens niet voorbehouden aan kennissteden. Er zijn kleine ecosystemen met hele veel zelfstandigen en starters: Laren (NH), de Utrechtse Heuvelrug, de Drentse gemeente Westerveld, het Friese merengebied, de noordrand van de Veluwe. In enkele gevallen heeft dat te maken met uitgekiend beleid. Het genoemde Westerveld werft jonge, vrouwelijke ondernemers met het vooruitzicht van een prettig woonklimaat, ruimte voor opgroeiende kinderen, maar ook zeer snel internet en een uitnodigend ondernemersklimaat. Dat leidt mogelijk tot enkele tientallen extra verhuisbewegingen per jaar, maar op een populatie van krap 20.000 kunnen die aantallen al een aanmerkelijk verschil maken. En het werkt alleen met een adaptief klimaat. Een streek met een sterk lokaal chauvinisme, stoot nieuwkomers af. Je moet wel gastvrij en 'open minded' zijn.

Hervatting van de internationale mobiliteit. Ook de tweede activiteit heeft met de eigen veerkracht te maken. De o71 regio is zover gekomen dankzij de permanente intocht van jonge, nieuwsgierige mensen. Die binnenlandse stroom blijft wel intact. De echte meerwaarde moet van over de grens komen. De internationalisering ligt nu door de coronacrisis goeddeels stil. Er zijn inspanningen nodig om in de afloop van de crisis de internationale contacten en migratie weer te herstellen. Een 'welcoming program' en een marketinginspanning zijn op hun plaats. De infrastructuur om dit te verzilveren is in o71 in ieder geval aanwezig (Expatriate Centre, Leiden Marketing, gemeentelijk internationaliseringsbeleid).

Plannen voor het inhalen van het kwalificatieverlies. Tijdens de grote structuurcrisis van de jaren tachtig ontstond de zogeheten 'verloren generatie': de vroege babyboomers hadden deelgenomen

aan de opbouw van de verzorgingsstaat. Toen de late babyboomers in de tweede helft van de jaren tachtig op de markt kwamen, was de afbouw al weer begonnen. Met een werkloosheid in de dubbele cijfers – en regionale uitschieters tot 27% - waren hun kansen om te starten met een loopbaan en een vermogensopbouw beperkt.

Het goede nieuws is dat het op termijn is goed gekomen: de 'verloren generatie' is in meta-studies over loopbanen en vermogens niet meer zichtbaar. In de loop van de tijd zijn de verschillen tussen 'babyboom' en 'verloren' zo goed als verdwenen. We weten niet hoe dat gaat met de coronageneratie. Alle onderwijsdeelnemers – van de peuterspeelzalen tot aan de universiteit – hebben twee jaar lang last gehad van gemankeerde omstandigheden. Ze gaan door met tekorten aan ontplooiingsmogelijkheden, aan stages, beroepsvaardigheden, ervaring met mobiliteit, een armere context, tekorten aan algemene vorming, aan kennis en misschien zelfs aan gezondheid. Internationaal is de vuistregel aanvaard dat met elk jaar kwalificatiewinst dat een generatie onderwijsdeelnemers boekt – van mbo2 naar mbo3, van één master naar twee, enzovoort – er een extra procent economische groei kan worden ingeboekt. De onderwijsbegroting is zo bekeken een effectieve investering in welvaartvergroting. Omgekeerd kun je wellicht ook zeggen dat niet geboekte kwalificatiewinst duurzaam afbreuk doet aan de welvaart. Twee jaar kwalificatieverlies kunnen zo lang nadreunen.

In een onderwijscentrum als Leiden zouden het eerst de plannen gemaakt moeten worden voor nascholing, voor extra leerrechten, voor extra ondersteuning in de kolom.

Personeel in de tekortsectoren. Er zijn drie grote beroepssectoren die in deze crisis robuust gebleken zijn:

- **Zorg.** Dat spreekt vanzelf in een gezondheids crisis. De 'goodwill' voor het zorgpersoneel bleek groot en de mensen stroomden toe. Maar er bleek een adder onder het gras. De zorg heeft nog steeds het imago van een laagdrempelige beroepsgroep, wellicht een late echo van de tijd dat laaggeschoolde mensen als 'alfahulp' in de thuiszorg terecht konden. Maar die tijd is geweest. Het kabinet maakte kenbaar – nota bene middenin de crisis – onderscheid te willen gaan maken tussen mbo-gerelateerde functies en hbo-gerelateerde functies in de intramurale verpleging. Dat was niet erg tactisch, maar de boodschap is wel duidelijk: kwaliteitseisen en technologie oefenen gezamenlijk een opwaartse druk uit op de functieprofielen in de zorg. Maar een klein deel van de nieuwe belangstelling voor werken in de zorg bleek tot contractverlening te leiden. De zorg is een kennisintensieve schaarstesector.
- **Het onderwijs.** In termen van maatschappelijke urgentie kwam het onderwijs direct na de zorg. Ook dat heeft een evidentie. Een bedreigde samenleving bekommert zich allereerst om veiligheid, daarna om z'n kinderen en jongeren. Cultuur en horeca zijn onmisbaar en belangrijk – voor ontmoeting, voor betekenisgeving, voor ervaringsopbouw en contextverrijking. Maar in de menselijke behoeftenpiramide staan ze net iets verder weg. Net als in de zorg, nemen in het onderwijs de beroepseisen toe. Het is amper opgemerkt, maar het kabinet heeft uitgesproken dat eigenlijk ook het werk in peuterspeelzalen – de voorschool – een hbo-gekwalificeerd niveau vereist.
- **Techniek en technologie.** Industrie, bouw en technologie hebben met name aan het begin van de crisis problemen gehad met verstoorde handelstromen. Maar het overheersende beeld is nu dat alle technische bedrijvigheid ongeschonden door de crisis komt. Voor high

tech en life science is de crisis – cynisch gezegd – zelfs één grote reclamespot. Techniek was al een schaarstese sector en dat zal niet minder worden. We hebben het tekort ooit als volgt becijferd. In de ons omringende landen – Vlaanderen, Duitsland, Scandinavië – is ongeveer 24% van de beroepsbevolking werkzaam in techniek, ict en technologie met een kwalificatieniveau van mbo, hbo en wo. In Nederland is dat 19%. Van de 9 miljoen werkenden zouden dus 450.000 mensen van de ene op de andere dag wakker moeten worden met een heel ander beroepsprofiel, alleen al om op een internationaal vergelijkbaar niveau van technisch talent te komen. Daarvan ruim 5000 in de Leidse Regio, met natuurlijk vooral heel goede credentials voor werk op het sciencepark. Dan gaan we nog voorbij aan het gegeven dat je in de techniek ook op voorraad kunt scholen: hoe meer technische kwalificaties er zijn, hoe meer bedrijvigheid zich daaromheen groepeerd. 19% is een absoluut minimum, maar 24% is geenszins een maximum.

Goed opgeleid en 'veerkrachtig' personeel is het kapitaal van de kenniseconomie. Dat kapitaal is schaars. Wie er naar behoren toegang toe heeft, staat op voorsprong in de concurrentie tussen steden, regio's en landen. Dat concurrentieaspect heeft ook minder prettige, politieke kanten. China heeft zich aan de randen van de Europese Unie al gemeld als welkome bringer van technisch kunnen. Over een jaar of vijf doen ze dat ook in het hart van de Unie. Hoe zien we dat? We hebben baat bij internationalisering, zeker. Maar afhankelijkheid van een autoritair geleide staatseconomie is wat anders.

De coronacrisis maakt opnieuw duidelijk dat we de arbeidsmarkt opnieuw moeten uitvinden. Er is gelukkig vrijheid van studie- en beroepskeuze. Die moet onaantastbaar blijven. Maar met moderne, goed gefinancierde curricula en goede arbeidsvoorwaarden mag best een maatschappelijke urgentie voor deze drie sectoren worden uitgesproken.

Wat kunnen bedrijven doen om hun veerkracht te vergroten? Bij een gewone, conjuncturele crisis is de mantra onder ondernemers: blijf zichtbaar, blijf in de markt staan, zorg dat je niet vergeten wordt, pas je prijzen aan, denk na over nieuwe producten en diensten, probeer jezelf te verbreden. Met alleen maar afwachten tot de markt weer aantrekt, kom je er niet.

Die mantra geldt ook voor ondernemingen in de coronacrisis. De crisis uitzingen met behulp van overheidssteun, maakt een zombiebedrijf van je onderneming en levert je een slechte positie op wanneer het tot een doorstart komt. Het is ook nu twee dingen: ten eerste liquiditeit vasthouden, financieel overleven. En ten tweede zichtbaarheid, initiatief nemen, creatieve onrust tonen.

Daar komt juist in een kennisregio nog een derde ding bij: investeer nu in kennis, besteedt je tijd aan tweetaligheid, oriënteer je op internationalisering, verbeter je internetbereikbaarheid, maak een stageplan, bedenk welke nieuwe doelgroepen zich na de crisis aandienen, school jezelf en je collega's. Uiteindelijk bepalen niet geld en steun, maar kennis en veerkracht de uitkomst van deze crisis.